

ІДЕОЛОГІЧНІ ПРИСВЯТИ Й СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА 1920–1930 РОКІВ)

IDEOLOGICAL DEDICATIONS AND SYMBOLIC CAPITAL (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE 1920S–1930S)

Скорина Л.В.,

orcid.org/0000-0002-7023-9063

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Традиційно присвяти трактуються як жест вдячності, дружби, кохання, своєрідна форма гри з адресатом і читачами, один із способів включення твору в систему міждіалектної комунікації. Актуальність цієї студії зумовлена потребою оновлення методологічних підходів до вивчення присвят в українському літературознавстві, а також поглиблення уявлень про особливості функціонування цього паратекстового елемента у творах українських письменників 1920–1930 років. Мета статті – проаналізувати ідеологічні присвяти у творах українських письменників 1920–1930 років крізь призму поняття «символічний капітал». Найхарактерніша прикмета літературного поля 1930-х рр. – різке зростання кількості ідеологічних присвят. Персональні, колективні й неособові присвяти чітко відображають ієрархію тоталітарної спільноти, на верхньому щаблі якої – присвяти «вождям» Леніну й Сталіну, сходячись нижче – дедикації партійним радянським (С. Кірову, С. Орджонікідзе, Г. Петровському) й закордонним (Г. Дімітрову, Сако й Ванцеті) діячам, революціонерам – борцям за соціальну справедливість, ще нижче – присвяти військовим і співробітникам каральних органів, комсомольцям, робітникам (ударникам), селянам (комунарам і колгоспникам). Поширюється традиція присвячувати твори черговій річниці революції, партійним і комсомольським з'їздам, заводам, промисловим регіонам, колгоспам тощо. Якщо на початку 1930-х рр. такі поезії штампували переважно графомани «від плуга й станка», то наприкінці десятиліття після двох хвиль репресій ці присвяти з'явилися й у творчості класиків (зокрема М. Рильського). Це зумовлено прагненням письменників здобути прихильність партійних діячів і в такий спосіб захиститися від можливих репресій, засвідчити лояльність до влади й здобути «символічний капітал», який можна буде конвертувати в премії, посади, звання, матеріальні цінності.

Ключові слова: присвята, дедикаційний заголовок, літературне поле, українська література 1920–1930 років, тоталітаризм, сталінські репресії, символічний капітал.

Traditionally, dedications are considered to be a sign of gratitude, friendship, love, a kind of game with the addressee and readers, one of the ways to include the work in the system of intertextual communication. The relevance of this research is due to the need to update methodological approaches to the study of dedications in Ukrainian literature, and besides, to deepen understanding of this paratextual element functioning in the works of Ukrainian writers of the 1920s–1930s. The purpose of the article is to analyze the ideological dedications in the works of Ukrainian writers in 1920–1930 through the prism of the concept of "symbolic capital". The most characteristic feature of the literature of the 1930s is a sharp increase in the number of ideological dedications. At the top are dedications to the "leaders" Lenin and Stalin, a step below there are dedications to Soviets party activists and revolutionaries (S. Kirov, S. Ordzhonikidze, G. Petrovsky) and foreign party activists and fighters for social justice (G. Dimitrov, Sacco and Vanzetti), lower there were dedications to the military bodies and members of punitive authorities, Komsomol members, workers (labour strikers), peasants (communards and collective farm workers). There is a tradition of dedicating to the next anniversary of the revolution, party and Komsomol congress, factories, industrial regions, collective farms, etc. At the beginning of the 1930s, such poems were stamped mainly by graphomaniacs "from the plough and machine"; but after two waves of repression, they also appeared in the works of the "classics" (in particular, M. Rylskyi). This is due to the desire of writers to win the favor of party officials and to protect themselves from possible repressions this way, to prove loyalty to the authorities and to acquire "symbolic capital", which can be converted into prizes, positions, titles, and material values. Ideological dedications, divided into personal, collective and non-personal, clearly reflect the hierarchy of the totalitarian community.

Key words: ideological dedications, dedicatory title, literary field, Ukrainian literature of the 1920s–1930s, totalitarianism, Stalinist repressions, symbolic capital.

Українське письменство 1920-х років широко представлене в дослідницькому полі сучасного літературознавства, натомість літературні артефакти 1930-ті обділені увагою як «ідеологічно заангажовані», «кон'юнктурні», «естетично маловартісні», «графоманські» тощо. Водночас ці твори презентують дослідникам цікавий матеріал для розуміння механізмів функціонування літера-

тури в умовах ідеологічного тиску, репресій і прогресуючого тоталітарного контролю. Сучасне осмислення забутих чи маргіналізованих текстів 1930-х років сприяє формуванню цілісного, системного уявлення про розвиток української літератури у XX столітті, дозволяє простежити трансформацію поетики й тематичних домінант під тиском ідеології. Особливо промовистими

є ідеологічні присвяти й дедикаційні заголовки, що нерідко приховують внутрішню напругу між офіційною риторикою й особистими переконаннями авторів. На жаль, в українському літературознавстві відсутні системні дослідження особливостей функціонування цього паратекстового елемента в літературних полях 1920 і 1930 років.

Найчастіше вітчизняні літературознавці досліджують присвяти у творчості конкретного письменника, наприклад: Л. Барановича (О. Руда), Т. Шевченка (Л. Бондар, Н. Чамата), І. Франка (Ю. Клим'юк, В. Назарець, М. Челецька), Олени Пчілки й Лесі Українки (Г. Стасюк), О. Олеса (І. Липницька), М. Рильського (О. Савенко), часто – у сув'язі з іншими елементами паратексту (заголовком, епіграфом, передмовою) або ж принагідно – у контексті дослідження поезики певного твору. Зрідка береться до уваги певна група письменників чи історичний період; прикладом цієї тенденції є дослідження О. Курганової «Присвяти до богослужбових видань XVII–XVIII ст. в українській літературі та книжковій культурі доби Бароко». Структуру, типи, функції присвят у теоретичному аспекті вивчали В. Назарець, І. Чемеринська, із зарубіжних дослідників – М.Е. Браун, Р. Гіффорд, С. Колі, Р. Чемберс та ін. Фундаментальний огляд різних видів паратексту здійснив Ж. Женетт у книзі «Пороги». Окреслюючи історію присвят, французький дослідник довів, що витoki цього паратекстового елемента сягають Давнього Риму; у класичну епоху вони нерідко були одним із джерел прибутків письменника, а в XIX ст. з'явилася «проміжна форма» – атрофоване присвятне послання або мотивована присвята, що передбачає коротку характеристику адресата й / або присвячуваного твору [6]. Певний інтерес викликає також дослідження Г. Маркевича «Як раніше присвяти писали» [7], присвячене проблематиці функціонування дедикацій у польській літературі.

У II пол. XX – на початку XXI ст. завдяки застосуванню модерного методологічного інструментарію вивчення дедикацій набуло нових вимірів. З огляду на проблематику цієї статті, на особливу увагу заслуговує дослідження Н. Родрігес-Лоро, зосереджене на присвятах жінкам у драматургії доби Реставрації (1660–1714) [8]. Науковиця проаналізувала драматичні присвяти із застосуванням антропологічної й соціокультурної методології, теорій обміну дарами й нового історизму; здійснила спробу виміряти символічний капітал присвят, розробила каталог дедикативних топосів, визначила стратегії, які використовували

автори для встановлення й зміцнення клієнтських відносин.

Актуальність нашої студії зумовлена потребою оновлення методологічних підходів до вивчення присвят в українському літературознавстві, що дозволить поглибити уявлення про особливості функціонування цього паратекстового елемента, розширить уявлення про творчість українських письменників 1920–1930 років. **Мета статті** – проаналізувати ідеологічні присвяти у творах українських письменників 1920–1930 років крізь призму поняття «символічний капітал» (П. Бурдьє). Об'єктом дослідження є твори українських поетів, прозаїків, драматургів 1920–1930-х рр., опубліковані в авторських і колективних збірках, літературних журналах. Предмет дослідження – ідеологічно забарвлені присвяти й дедикаційні заголовки (взяті до уваги з огляду на їхню функціональну подібність).

Виклад основного матеріалу. В українському літературознавстві для позначення творчості письменників 1920–1930-х рр. традиційно застосовують термін «розстріляне відродження», однак літературні поля цих двох десятиліть сутньо відрізняються. 1920-ті – період відносної творчої свободи. Сталінські репресії, згортання українізації, ліквідація літературних організацій і створення Спілки письменників України, нав'язування соцреалізму як єдиного творчого методу зумовили помітну трансформацію літературного поля 1930-х рр. Ці тенденції вплинули й на традицію присвячування. Найхарактерніша прикмета літературного поля цієї доби – помітне зростання кількості ідеологічних присвят (з 57 у творах 1920-х рр. до 116 у творах 1930-х рр.).

З одного боку, ця тенденція зумовлена прагненням письменників (здебільшого молодших) посісти достойне місце в літературному полі, адже, як зазначав П. Бурдьє, «символічна влада й символічний капітал набуваються дотриманням правил гри автономного поля. Символічна влада протиставлена всім формам гетерономної влади, доступ до яких письменники, художники і, ширше, усі набувачі символічного капіталу (...) можуть отримати в нагороду за надавані владі послуги» [5, с. 221]. Економічна функція дедикацій домінувала в європейській літературі класичної доби [див. докл.: 6]. У добу тоталітаризму вона трансформувалася: ідеологічні присвяти, панегірики партії і її «вождям», написання творів із визначеними ідейними параметрами, публічне засудження «ворогів народу» стали дієвими способами накопичення «символічного капіталу». Справжнім адресатом таких присвят була не кон-

кретна особа чи група осіб, а тоталітарна держава, яка формувала правила функціонування літературного поля й розподіляла матеріальні блага.

З іншого боку, зростання частки ідеологічних присвят зумовлене капітуляцією талановитих митців перед тоталітарним режимом. Р.Д. Ліфтон так характеризує цю ситуацію: «Тоталітарне середовище – навіть коли воно не вдається до фізичного насилля – виробляє в кожного страх зникнення або знищення. (...) Людина, звісно, досягає компромісу і поєднує тоталітарне “підтвердження” з незалежними елементами особистісної ідентичності; але вона постійно усвідомлює, що варто їй відхилитися занадто далеко на “помилкову стежу”, і її право на існування може бути відібране» [1, с. 355]. Тож учасникам літературного поля доводилося постійно підтверджувати свою лояльність до влади, готовність виконувати завдання, покладені на них партією. У літературному полі 1920-х рр. 31 письменник апелював до таких присвят (у творах М. Бажана, С. Голованівського, І. Дніпровського, В. Поліщука, В. Сосюри, П. Тичини виявлено від 2 до 7 ІП, у решти авторів – по 1 ІП¹); у 1930-ті рр. ідеологічні присвяти виявлені у творчості 70 літераторів (однак лише у 20 авторів зафіксовано 2 й більше ІП). Коло авторів, які погодилися «обслуговувати» тоталітарний режим, розширилося. Роль лідера у цій групі здобув М. Рильський. У його творах 1920-х рр. не було ідеологічних дедикацій, натомість у поезії 1930-х рр. їх виявлено 9. Після звільнення з-під арешту неокласик погодився стати трубадуром тоталітарної влади.

З огляду на особливості репрезентації адресата ідеологічні присвяти можна поділити на персональні, колективні й неособові. У. Федорів визначила 4 основні типи в пантеоні радянських «героїв»: герой-воїн, герой-робітник, герой-селянин, герой-партійний керівник [4, с. 93]. Ці ж типи фігурують і в переліку адресатів присвят 1920–1930-х рр. Загалом у літературному полі 1920-х рр. зафіксовано 11 *персональних* дедикацій, у творах 1930-х – 38. Активне застосування *колективних* присвят (у літературному полі 1920-х рр. – 41, у творах 1930-х рр. – 57) було віддзеркаленням пропагованого владою принципу колективізму. У тоталітарному суспільстві цей різновид дедикацій був безпечнішим, ніж приватні присвяти, адже навіть ударники й «герої праці» не були застраховані від політичних пере-

слідувань за сфальсифікованими обвинуваченнями. Адресатами персональних і колективних ідеологічних присвят були «революційні народні маси», партійні діячі, військові й співробітники НКВС, комсомольці, робітники, селяни, «вороги народу».

Присвяти борцям за соціальну справедливість, революційним народним масам. У літературі 1920-х рр. зафіксовано 8 таких дедикацій, із них 4 адресовані жителям Західної України, яка після Першої світової війни опинилася в складі Польщі, Румунії й Чехословаччини: «Поневоленій Західній Україні» (В. Сосюра), «Галицькому трудящому люду» (В. Поліщук), «Розстріляній Галичині» (А. Шмигельський), «Братам поза межі» (Д. Загул). До цієї групи також віднесені присвяти «Борцям січневого повстання, робітникам Київських головних майстерень» (Г. Шкурूपій), «Присвячується тим, хто в перші героїчні дні революції не кидав своїх форпостів» (Р. Троянкер) тощо. У 1930-ті рр. демонстрація революційності стала необхідним ритуалом для всіх письменників-конформістів. У літературному полі цього періоду виявлено присвяти «Народам радянської землі», «Синам радянської землі», «Народам світу» (М. Рильський), «Поневоленим братам» (Д. Войналович) тощо. Одним із важливих мотивів радянської ідеології був пошук символічних попередників «Великого Жовтня». У літературі 1920-х рр. до цього типу належить присвята «Декабристам» (С. Голованівський), у 1930-ті рр. – «Борцям 1905 р.» (А. Малишко).

На особливу увагу заслуговує присвята «Синам Іспанії» в п'ятій поезії Л. Первомайського з циклу «Моя Іспанія». Твір датований 1936–1939 рр., утім ці роки варто інтерпретувати не як маркери творчого процесу, а як вказівку на історичну подію – Громадянську війну в Іспанії. Її адресатами були прихильники республіканського уряду, які воювали з правими консерваторами на чолі з військовою хунтою. У поезії Л. Первомайського розгортаються два ключові мотиви. Перший – підтримка іспанських революціонерів: «Летіть, мої пісні, окрилені вітрами, / Вам місце є в бою! *Я тут твоїм бійцем, Іспаніє, стою!*» [2, с. 191–192]), – як віддзеркалення позиції СРСР у цьому протистоянні. Війна в Іспанії була широко розрекламована в радянській пресі як один із прикладів реалізації ключової ідеї марксизму-ленінізму – «світової революції». Другий мотив – заклик до іспанських революціонерів брати приклад із СРСР: «Поглянь – над світовою млою, / Оджита штормовим вітрам, / Стоїть незламною скалою / На радість друзям і на острах ворогам / Народів

¹ Переважна більшість авторів, у яких виявлено по одній присвяті цього типу, – це робкори й сількори, яким вдалося надрукувати свої твори в літературних журналах на хвилі задекларованого владою «призову ударників у літературу».

вільних батьківщина вільна! / Що приклад подає тобі, – гартуй свободу в боротьбі!» [2, с. 191–192]. «Інтернаціональні» присвяти – органічна складова соцреалістичного дискурсу.

Присвяти партійним діячам були найвартіснішими для здобуття «символічного капіталу». У літературному полі 1920-х рр. вони нечисленні: виявлено лише три «меморіальні» дедикації («Крові Воровського й тих, що проллють свою в наступний час» у поезії І. Дніпровського «Протест», а також американським анархістам Н. Сакко й Б. Ванцетті у творах Г. Косяченка й М. Семенка) й дві присвяти партійним функціонерам – М. Подвойському (П. Тичина «І од царів і од вельмож») й Т. Гірчакові (В. Сосюра «Поет») як спроба поетів здобути впливових покровителів. У творах, датованих 1930-ми рр., виявлено 9 персональних ідеологічних дедикацій.

Як вказує У. Федорів, «серед образів героїв-комуністів можна спостерігати градацію, адже ця система героїв мала вигляд піраміди, серед щаблів якої вирізняємо героя-вождя (керівник держави), героїв-керівників партії, героїв-рядових членів партії та героїв-комсомольців (молоде покоління партії), між якими вибудовується чітка система взаємовпливу та взаємозалежності» [4, с. 113]. Відповідно до цієї схеми можна вибудувати й ієрархію адресатів присвят: 1) «вождь світового пролетаріату» В. Ленін (І. Калянник «Леніну»); 2) «великий кормчий» Й. Сталін (В. Сосюра «Сталіну», «Вождю»); 3) генеральний секретар виконкому Комінтерну Г. Димитров (С. Крижанівський «Велетень», С. Голованівський «Материні сину»); 4) член Політичного бюро ЦК ВКП(б) Г. Орджонікідзе (В. Сосюра «Серго»); 5) голова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Г. Петровський (П. Тичина «Ти весь земний, міцний»). У цій підгрупі виокремлені меморіальні присвяти «Пам'яті С.М. Кірова» (М. Рильський «Над труною вождя»), «Пам'яті відданого більшовика, товариша по партійній роботі Івана Станіславовича Ясана присвячую» (К. Сторчак «Шлях на гору»).

Поезія В. Сосюри «Сталіну» датована 1937 р. На цей час припадає друга хвиля «великого терору», тож присвята генсеку компартії може бути проінтерпретована як відчайдушний крок поета, котрий у пошуках заступника наважився апелювати до найвищої інстанції. Аби здобути прихильність адресата, В. Сосюра моделює гіпертрофований образ вождя-«титана»: «В тобі світів безсмертна сила, / в тобі любов безсмертна мас» [3, с. 236]. Партійне псевдо адресата неминуче провокує асоціації з металом («Наш вождь із

сонця і металу»). Риторична формула «Сталін – це Ленін сьогодні» відлунує в поетичному дискурсі в рядках: «Ти нам продовжив наші крила, / як Ленін в той далекий час». Ліричний герой символічно розчиняється в постаті вождя: «*Ти – ми*. Тому й таке сіяння / з твоїх очей летить до нас»; вдається до тактики самоприниження: «Прийми ж і цей од мене спів. / Ні, ні! Від нас. Бо я не хочу / ні краплі слави на землі». Спроби олюднити «титанічний» образ Сталіна через інтимізуючі деталі «ніжний наш, великий», «наш вождь смуглявий і безсонний» розчиняються в загальному потоці графоманського славослів'я. Гіпертрофовані панегіричні формули, відверті лестоці, глорифікація ініціатора репресій і Голодомору 1932–1933 рр. – ці та інші застосовані В. Сосюрою прийоми варто розглядати як приклад нееквівалентного обміну дарами. Презентуючи присвяту вождю, поет сподівався отримати захист перед можливими репресіями.

Присвяти комсомольцям. У літературному полі 1920-х рр. виявлений лише 1 приклад – присвята «Комсомолці – Катрі Прокопчук» (С. Голованівський). Натомість у творах 1930-х рр. їх 5. 2 мають меморіальний характер: «Пам'яті комсомольця Варавіна, забитого на посту в лютому 1934 р.» (К. Герасименко) й «Пам'яті Маргарити Вальтер, активістки німецького комсомолу» (О. Левада); ще 3 адресовані комсомольським ватажкам «Живову» (Є. Захар'єв), П. Вишневецькому (Й. Пустинський «Кваліфікація») й В. Мускіну (С. Крижанівський «Чайхана»). Присвяти комсомолу в літературному полі 1920-х рр. виявлені у творах членів «Молодняка» Я. Гримайла («Десятиріччю Комсомолу України присвячую»), Ю. Вухналя («Згаданим у цьому шаржі товаришам, активним комсомольцям – присвячую») й В. Сосюри, який присвятив комсомолу України збірку «Юнь». У першому випадку акт присвячування зумовлений ідеологічними чинниками, у випадку В. Сосюри – невротизованим прагненням засвідчити лояльність до влади. У літературному полі 1930-х рр. виявлено 13 таких присвят у творах і молодих авторів, і визнаних письменників: «Комсомолові України» (Д. Надіїн), «Комсомоліі заводу А. Марті присвячую» (В. Мускін), «Христинівському осередку ЛКСМУ поїзних бригад» (Ж. Бакун), «Героїчному ленінському комсомолу» (І. Микитенко) тощо.

Присвяти військовим і співробітникам НКВС. Співвідношення таких дедикацій у літературних полях 1920-х і 1930-х рр. – 2 / 13. Можна припустити, що посилення мілітарного дискурсу

зумовлене поступовим загостренням міжнародної ситуації, посиленням фашизму, пропагандним в СРСР гаслом «експорту революції» до інших країн. У літературі 1920-х рр. привертає увагу присвята «Тому, наймення якого не знаю» у баладі М. Бажан «Про жито й кров» (1924), що віддзеркалює ідеологічний конструкт радянської дійсності – образ «невідомого солдата», який віддає життя заради торжества ідеалів революції. Анонімність, відсутність виразних індивідуалізуючих деталей перетворюють персонажів твору на стереотипних репрезентантів ворогуючих сторін. При цьому більшовик традиційно презентований як герой (гине, але не просить про порятунок), а його опонент-петлюрівець як дикий, п'яний садист (демонізація ідейних опонентів – типова стратегія тоталітаризму).

У літературі 1930-х рр. підгрупу меморіальних дедикацій доповнюють присвяти «Світлій пам'яті славного командарма Михайла Васильовича Фрунзе» (В. Бичко «Перекоп»), «Пам'яті В. Котельникова присвячую» (Т. Левчук «На зміну»), «Пам'яті загиблого героя Хасана, Павла Маленка» (М. Бажан «Мати»). М. Фрунзе помер у жовтні 1925 р., ключовим мотивом присвячування була його участь у Перекопсько-Чонгарській операції в листопаді 1920 р. Присвяти у творах Т. Левчука й М. Бажана пов'язані з історичними реаліями 1930-х рр. Обидва адресати присвят були прикордонниками й загинули на Далекому Сході від рук японців: В. Котельников – 12 жовтня 1935 р., П. Маленко у 1938 р. Популярними адресатами присвят у літературному полі 1930-х були льотчики. Так, В. Чкалову з нагоди його загибелі присвятили свої твори Л. Первомайський і В. Сосюра. До цієї групи примикають присвяти працівникам органів держбезпеки, напр., «Друзі – чекістові Леоніду Недолі» (О. Влизько «Мій друг Дон-Жуан»). Їх поява пов'язана з посиленням переслідування «ворогів народу»; у такий спосіб адресанти намагалися здобути прихильність представників репресивної системи. У літературних полях 1920-х і 1930-х рр. виявлені також колективні присвяти «Всім, кого на варті революційних здобутків поставлено» (в усмішці Остапа Вишні «Щоб селянство вас поважало»), «15-й Сівашській дивізії» (Д. Надіїн), «Артшкільцям присвячую» (М. Марченко) тощо.

Присвяти робітникам. Проголошення головним героєм епохи, рушієм історичного процесу пролетаріату спричинилося до постання в українській радянській літературі низки присвят робітникам. Здебільшого вони фігурують у творах колишніх робкорів, які долучи-

лися до літературного поля на хвилі «привому ударників у літературу». У літературному полі 1920-х рр. виявлена лише 1 така присвята, у творах 1930-х рр. – 6. Обов'язковим маркером таких дедикацій є вказівка на трудові досягнення й відзнаки адресатів, напр.: «Дану Степанову – ударникові бригади ім. Леніна» (А. Михайлюк «Криворіжжя»), «П.М. Решетнякові – кандидатів ордена Леніна» (В. Чигирин «Записки хлопчика»), «Герою праці т. Манахову» (О. Конторин «Молот комуни»). Завдяки такому добору адресатів ретранслюється одна з характерних ідеологем доби – «героїчна праця», що тлумачиться не як рутинний процес продукування матеріальних цінностей, а як боротьба, подвиг, що вимагає цілковитого самозречення й підпорядкування завданням і темпам індустріалізації. Завдяки таким присвятам письменники виконували соціальне замовлення партії на глорифікацію «людини праці» й збільшували свій «символічний капітал».

Колективні присвяти трудовим колективам найактивніше представлені у літературному полі 1930-х рр. У творах 1920-х виявлений лише 1 приклад такої присвяти – «Робітникам Донбасу» (М. Шеремет), натомість у літературі 1930-х рр. їхня кількість зросла до 11. Ці присвяти можна поділити на дві групи: 1) колективні означено-особові: «Героям більшовицької п'ятирічки тт. Карташову, Касаурову, Філімонову, Ліхтпарду, Єпіфанцеву та всім гірникам – ударникам третього, вирішального року» (І. Микитенко «Справа честі»); 2) власне колективні: «Ударникам Теплоплаву “Аджарістан” – присвячую» (П. Педа), «Луганським більшовикам, Луганському паротяго-будівельному заводі імені Жовтневої революції, Луганському братові цього заводу, який стане до лав велетнів першої п'ятирічки» (Ю. Яновський) тощо.

Присвяти селянам. Представники селянства в масиві адресатів присвят фігурують рідко: у літературному полі 1920-х рр. таких дедикацій не виявлено; а у творах 1930-х рр. зафіксовано лише 3: абстрактна присвята «Колгоспниці» (Л. Недоля), меморіальна «Пам'яті тов. Алєняки, забитого білобандитами в 1921 році на посту голови комуни» (К. Сторчак) й «Тов. Яковині Гнатові бригадирові 2 бригади Ківшоватської с-г. артїлі ім. Леніна» (І. Семиволос). Таку тенденцію можна пояснити тим, що «радянська влада сприймала селянина як загрозу. Відтак “перековка” мала на меті знищити селянина як індивідуальність, переламавши в такий спосіб тисячолітню українську культурну традицію» [4, с. 106–107]. Аби уникнути звинувачень у сим-

патії до куркулів, письменники мали чітко окреслювати соціальний статус персонажів як комунарів, колгоспників, бригадирів. «Колективних» дедикацій цього типу в літературних полях 1920-х і 1930-х років виявлено по 5. У 1920 рр. це були присвяти комунарам і комунам як найбільш «прогресивній» формі організації сільськогосподарської праці («Степовим комунам присвята» І. Дніпровського). У літературному полі 1930-х рр. місце комун зайняли колгоспи / колгоспники: «Друзям – кращим ударникам колгоспу “Годжінг” Якову Вібе, Лені Гінс, Гансу Ізику» (Т. Масенко), «Колгоспникам-бавовноробам Херсонщини» (Т. Масенко), «Федорівському радгоспові присвячується» (А. Панів) тощо.

Присвяти «ворогам народу». Як слушно вказувала У. Федорів, «формування образу ворога відіграє важливу роль у розбудові радянського політичного міфу про СРСР як “велику сім’ю”, що мав беззаперечний вплив на масову свідомість» [4, с. 118–119]. У літературному полі 1920-х рр. виявлено 10 таких присвят. Їхні адресати представлені узагальнено-принизливо: «Старцям духу», «Блощицям революції», «Прогнилим закордонцям» (В. Полішук), «Плюсклим пророкам», «Великим брехунам (відповідь декому)» (П. Тичина), «Фашистам Італії» (І. Цитович). Здавалося б, у літературі 1930-х рр. під впливом репресій кількість присвят ворогам мала би зростати, однак вона, навпаки, зменшилася до 6 («Деяким “полемістам”», «Невірам і т.д.», «Ухильникам», «Попутникам» М. Семенка). Окремо варто згадати дедикаційні заголовки «Ватиканові» (Л. Дмитерко) й «Промпартіям» (М. Семенко) у поезіях, датованих 1930 р. Поява твору Л. Дмитерка зумовлена посиленням антирелігійної пропаганди в СРСР. Поезія М. Семенка віддзеркалила спровокований тоталітарним режимом психоз, пов’язаний із виявленням і знешкодженням «шкідників», які нібито намагалися зруйнувати радянську промисловість. Формально ці присвяти різні, однак їх об’єднує спільний реальний адресат – влада, яка розподіляла «символічний капітал».

Характерною прикметою епохи стала поява неособових присвят. У літературному полі 1920-х рр. зафіксовано 5 дедикацій цього типу, у творах 1930-х рр. їх кількість зросла до 21. Письменники присвячували свої твори:

– черговій річниці революції: «Першому десятиріччю» (І. Микитенко), «Дванадцятому Жовтневі» (Л. Чернов);

– партійним («Одинадцятому з’їздові» М. Скуба), комсомольським («Восьмому з’їздові

Комсомолу України» С. Крижанівський), колгоспним («Колгоспному з’їздові» А. Михайлюк) зібранням. На початку 1930-х рр. такі поезії штампували переважно графомани «від плуга й станка»; після двох хвиль репресій вони з’явилися й у творах «класиків». Так, у 4 числі «Літературного журналу» за 1939 р. була опублікована поезія М. Рильського з дедикаційним заголовком «XVIII-му». Присвята партійному з’їзду суто формальна, адже поета цікавили не політичні рішення, а постать «батька народів». Ідеологічні штампи соцреалізму («сталінські закони», «воля», «правда») були покликані витіснити у свідомості читачів трагічну реальність;

– промисловим регіонам і підприємствам («Донбасові кадрів, країні вугілля» С. Антонюк, «Дніпрельстану» І. Багрянний), трудовим здобуткам («Сорок першому мільйонові тонн і штурмовим комсомольським колонам» Л. Зимний), «Вирішальному року п’ятирічки» (Л. Зимний). У поезії М. Рильського «Етюд у двох плянах» з присвятою «Весняній кампанії 1933 р.» за звеличенням успіхів партії в сільському господарстві приховані події Голодомору 1932–1933 років;

– країнам, регіонам: «Німеччині» (Ю. Яновський), «Радянським провінціям Китаю присвячую» (М. Олійник «Східний вітер») тощо.

Висновки. Наявність ідеологічних присвят і дедикаційних заголовків – характерна прикмета українського письменства радянської доби, особливо – літературного поля 1930-х років. У результаті проведеного дослідження були виявлені й проаналізовані три групи ідеологічних присвят (персональні, колективні й неособові), які чітко відображають ієрархію тоталітарної спільноти: присвяти «вождям», партійним діячам, героям революції, військовим і співробітникам каральних органів, комсомольцям, робітникам (ударникам), селянам (комунарам, колгоспникам) тощо.

Поява таких присвят зумовлена здебільшого не особистими контактами, жестами дружби, поваги, приязні, а суто кон’юнктурними чинниками. В умовах посилення ідеологічного тиску й розгортання репресій письменники активно експлуатують дедикації як ефективний інструмент, що дозволяє здобути прихильність партійних діячів і в такий спосіб захиститися від репресій. Ці паратекстові елементи можуть бути потрактовані як символ компромісу, вимушеної лояльності до влади, яка нерідко межувала з відчаєм і страхом бути знищеною тоталітарною системою. Водночас, не варто забувати про прихід у літературне поле «ударників» «від плугу й станка», для яких радянська тоталітарна

ідеологія була органічною складовою картини світу, а ідеологічні присвяти – маркером приналежності до штучно сконструйованої спільноти – «радянського народу». В обох випадках важливим мотивом присвячування було прагнення акумулювати «символічний капітал», який потенційно можна було конвертувати в премії, посади, звання. З огляду на це можна стверджувати, що справжнім адресатом цих присвят була не конкретна особа чи група осіб, а тоталітарна

держава, яка контролювала правила гри в літературному полі.

Перспективним напрямком подальших студій може бути дослідження дедикаційних елементів в українському письменстві 1940–1950-х (доба пізнього сталінізму) й 1960-х (період відлиги) років. Це дозволить увиразнити виявлену в літературному полі 1930-х рр. залежність присвят від суспільно-політичних процесів у тоталітарному радянському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ліфтон Р. Д. Технологія «промивки мізків»: психологія тоталітаризму. Харків: Віват, 2016. 416 с.
2. Первомайський Л. Твори. Т. 1. Київ: Державне вид-во художньої літератури, 1958. 583 с.
3. Сосюра В. Вибрані поезії. Київ: Держлітвидав, 1941. 192 с.
4. Федорів У. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2016. 227 с.
5. Bourdieu, P. The rules of art: Genesis and Structure of the Literary Field, tr. by S. Emanuel. Stanford, Stanford University Press, 1995. 408 p.
6. Genette G. Seuils. Paris: Éditions du Seuil, 1987. 254 p.
7. Markiewicz H. Jak się dawniej dedykacje pisały. *Teksty Drugie*. 2002. № 4. P. 216–229. Retrieved from: surl.li/diwuub.
8. Rodriguez-Loro N. The female dramatic dedication in the restoration period (1660–1714). Sevilla, 2019. 351 p. Retrieved from: <https://idus.us.es/items/45768197-e885-4b31-bde1-95161926fa9b>.